

חובת האב ללמד את בנו אומנות

הצגת המקורות:

שנינו במשנה¹: "כל מצוות הבן על האב אנשים חייבים ונשים פטורות". ביארה הגמרא שהכוונה למצוות המוטלות על האב לעשות לבנו ולא למצוות שהבן עושה לאביו. במצוות אלו רק האב חייב, אבל האם פטורה. הגמרא² מוסיפה כי אם כך היא כוונת המשנה, כי אז משנה זו היא סמך לברייתא ששנינו בה את חובות האב כלפי בנו. בין יתר החיובים מונה הברייתא את החובה ללמדו אומנות:

"האב חייב בבנו למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, **וללמדו אומנות**; וי"א: אף להשיטו במים; רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות - מלמדו ליסטות. ליסטות סלקא דעתך? אלא, כאילו מלמדו ליסטות".

מקור נוסף שממנו עולה שהאב חייב ללמד את בנו אומנות, הוא דברי המשנה בסוף קידושין³:

"ר' מאיר אומר: **לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה** ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו".

בניגוד למקורות הקודמים, מביאה המשנה (שם) את דברי ר' נהוראי:

"רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, ושאר כל אומנות אינן כן" וכו'.

הצגת הסתירה ודרכי יישוב:

לכאורה נראה שר' נהוראי חולק על ר' מאיר, ואף על הברייתא (שבדף כט, א) שכוללת בפירוש בין חובות האב לבנו את החיוב ללמדו אומנות. אך קשה לומר כך לכשמעיינים בבעלי השמועה, שהרי ר' מאיר הוא זה שהורה כי האב צריך ללמד את בנו אומנות, ורבי נהוראי הוא זה שהורה שהאב ילמד את הבן תורה. והדבר תמוה, שהרי למדנו בגמרא⁴ שר' נהוראי הוא ר' מאיר!?

המאירי⁵ הביא שני פירושים לברייתא (שבדף כט, א):

¹ קידושין כט, א.

² קידושין כט, א.

³ קידושין פב, א.

⁴ עירובין יג, ב.

"תנא: לא רבי מאיר שמו אלא רבי נהוראי שמו, ולמה נקרא שמו רבי מאיר? שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה".

⁵ קידושין ל, ב ד"ה כבר.

”...ומכל מקום כל שלמדו תורה אין צריך ללמדו אמנות אחרת, שיש תורה יש קמח, ולמוד תורה ואמנות לצדדין נשנו. ויש מפרשין שחייב בשתייהן, ואם למדו בעסק ובפרקמטיא אינו צריך אמנות אחרת”.

הפירוש הראשון הוא שלימוד תורה ולימוד אומנות לצדדין נשנו, ויכול ללמד את בנו איזה שירצה. אך לפי הפירוש השני הברייתא לא נשנתה לצדדין, והאב חייב הן ללמדו אומנות והן ללמדו תורה. לפי הפירוש הראשון אפשר לומר שר' נהוראי אינו חולק על האמור בברייתא, אלא סובר שמאחר ולצדדין נשנו, ויכול ללמדו איזה שירצה, ממילא מוטב שילמדנו תורה. לעומת זאת, לפי הפירוש השני במאירי, שהאדם מחויב ללמד את בנו אומנות בכל אופן, נראה לכאורה שר' נהוראי חלוק על הברייתא.

ונאמרו מספר דרכים לישב:

הפני יהושע⁶ ביאר כי ר' נהוראי דיבר על בנו שלו דוקא ומפני שהיה מיוחד, אבל הדרך הרצויה לכלל הציבור היא ללמוד תורה עם דרך ארץ, גם לדעת ר' נהוראי. כעין זה כתב המלאכת שלמה על המשנה (קידושין ד, יד):

”אע”ג דר”מ הוא נהוראי וכמו שכתב הרמב”ם ז”ל בהקדמתו לסדר זרעים פרק ששי, קל לתרץ דלא ליקשי ר' נהוראי דהכא אדר”מ דרישא, כשתדקדק בלשונו, דלעיל קאמר לעולם ילמד אדם את בנו, והכא קאמר אני איני מלמד את בני אלא תורה”.

בספר **עץ יוסף** על עין יעקב⁷ כתב:

”ודאי דלא פליג שצריך כל אדם ללמוד אומנות אלא ה”ק מניח אני הקביעות של כל האומנות ואני מלמדו תורה בקבע ואומנות עראי...”.

דהיינו ר' נהוראי מודה שעל האב ללמד את בנו אומנות אלא אמר שהוא מניח את האומנות ומלמד אותה באופן משני, ועיקר עיסוקו היה בהוראת תורה לבנו.

ביאור השמטת הרמב”ם:

הרמב”ם לא הזכיר בחיבורו את הדין שהאב חייב ללמד את בנו אומנות, ויש לתמוה על כך שהרי את שאר החיובים הרמב”ם הביא⁸. מה עוד, שבפירוש המשניות כתב שכל חובות האב על בנו נלמדות מן הפסוקים, כולל חובת האב ללמד את בנו אומנות⁹! עוד זאת ידועה שיטתו של הרמב”ם הרואה בחומרה קבלת שכר על לימוד תורה¹⁰, ואם כן כיצד נמנע מלהביא חובה זו של האב ללמד את בנו אומנות?

⁶ פב, א ד”ה ר' נהוראי.

⁷ קידושין פב, א ד”ה מניח.

⁸ למולו - מילה א, א; לפדותו - ביכורים יא, א; ללמדו תורה - תלמוד תורה א, א.

⁹ פירוש המשנה (קידושין א, ז):

”מצות הבן על האב שש מצות ואלו הן, למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות ולהושיטו בנהר. ולמדו לכולם מן הכתובים בראיות שיארץ ביאורם כאן ואין תועלת מרובה בכך...”.

¹⁰ כפי שכתב למשל בהלכות תלמוד תורה (ג, י):

בשו"ת **בנין ציון**¹¹ תירץ שבאמת הרמב"ם לא השמיט הלכה זו, שהרי בהלכות רוצח הביא את דין הגמרא שהמכה בנו או תלמידו כדי ללמדו תורה או אומנות אינו גולה. וממילא משמע שיש מצוה ללמד את הבן אומנות, שזה הפטור בגלות באביו או רבו שמכה את בנו.

הגמרא במסכת מכות¹² דנה בסתירה בין שתי משניות: מחד למדנו¹³ שהאב גולה על ידי הבן אם היכה את בנו כדי ללמדו והרגו בשוגג, ומנגד למדנו¹⁴ שהאב המכה את בנו אינו גולה. מישבת הגמרא ואומרת שהאב גולה על ידי הבן במקרה שהבן כבר למד אומנות אחרת, אבל אם הבן לא למד אומנות אחרת אז האב אינו גולה אם הרגו על ידי הכאתו.

הסיבה שהאב אינו גולה אם הרגו לבנו על ידי הכאתו כשלא היתה לבן אומנות, היא מפני שהוראת האומנות היא חיותו של הבן. ומאחר שהאב מצווה לדאוג לחיותו של בנו נמצא שהכאה זו אינה בכלל הכאת רשות שבגללה גולים. כשם שהאב פטור אם רדה בבנו לצורך לימוד תורה, כמו כן פטור אם רדה בו לצורך לימוד אומנות, לפי שבשני המקרים האב עסוק בהכאה של מצוה. הרמב"ם הביא את הדברים להלכה (רוצח ה, ה-ו):

"הבן שהרג את אביו בשגגה גולה וכן האב שהרג את בנו בשגגה גולה על ידו, במה דברים אמורים בשהרגו שלא בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות אחרת שאינו צריך לה, **אבל אם יסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת פטור** ... יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בית דין, **שהרי שגגו והרגו בשעת עשיית המצוה**".

לפי זה, יוצא שהרמב"ם מסכים להלכה שהאב מצווה ללמד את בנו אומנות.

לענ"ד ניתן להביא ראיה דומה מהלכות שבת. במסכת שבת¹⁵ מבואר כי איסור השיחה בשבת נאמר לגבי דיבורי חולין ורשות, אבל חפצי שמים ומצוה מותר לאדם לדבר. הגמרא מפרטת דוגמאות של עניינים שהם בכלל "צורכי שמיים", ובין היתר מביאה כי מותר לאדם לשדך מלמד עבור בנו כדי ללמדו תורה או **אומנות**.

הרמב"ם (שבת כד, ה) מביא גמרא זו להלכה:

"...**ומשדכין על התינוקת ליארס ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות**... שכל אלו וכיוצא בהן מצוה הן ונאמר עשות חפצין וכו' חפצין אסורין חפצי שמים מותרין".

"כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה ... וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות".

¹¹ סימן קכה.

¹² מכות ח, ב

¹³ מכות ח, ב

¹⁴ שם ח, א

¹⁵ שבת קנ, א

גם מכאן ניתן להסיק כן, שהרמב"ם סבור שיש מצווה על האב ללמד את בנו אומנות.

ברם, לדעתי עדיין קיים קושי בדברי הרמב"ם. אף אם נסכים שמשמע מדברי הרמב"ם הללו כי יש מצווה בהוראת אומנות, אך מדוע הרמב"ם הביא הדבר בהבלעה, ולא כתבו מפורש כפי שכתב שאר החיובים של האב על בנו? ואפשר היה לומר שהרמב"ם הבין אין כאן חיוב החלטי וכולל על כל אדם ללמד את בנו אומנות ולכן הביא הרמב"ם את הדין באופן כזה שהרואה כי בנו זקוק ללימוד אומנות ילמדו אומנות אבל אין זו ההוראה הגורפת. ובשו"ת **אגרות משה** (או"ח ב, ס"ס קיא) כתב כעין זה שהרמב"ם אחז שאין כאן חיוב כולל והחיוב הוא רק בבן שאינו מסוגל ללמוד. וזו לשונו: "ואבל מכיון שלא הזכיר הדין רק כאן אגב גררא יש לפרש בתינוק כזה שאין לו הכח ללמוד תורה..".

ברם עדיין אין זה תירוץ מספיק. משום שעדיין הרמב"ם יכול היה להציג את חובת האב ללמד את בנו אומנות ולציין כי חיוב זה הוא רק לגבי בן שאינו יכול ללמוד. לפיכך נראה להציע את דברי **העינים למשפט**¹⁶ אשר לדבריו הרמב"ם מפרש בעקבות הירושלמי כי לשון "חייב" שנאמרה בברייתא לגבי הוראת אומנות וכן לענין להשיא אישה לבנו בדף כט אינה בדווקא. ואם כן מובן מדוע הרמב"ם השמיט את חובת האב ללמד את בנו אומנות גם בבן שאינו יכול ללמוד. מפני שלדעתו גם בבן כזה אין זו חובה על המוטלת על האב אלא מצוה ועצה משום שכך משמעות לשון הברייתא. וזו לשון הירושלמי¹⁷ [תוספת הסבר בסוגריים רבועים]:

"מה – למצוה [למצוה לחוד והפסוק עצה טובה השמיע לנו] או לעיכוב? נשמענה מן הדא: בר תרימה אתא לגבי רבי אימי. אמר לי' פייס לאבא דיסביני [בקש ממנו שישכנע את אביו להשיאו אישה]! אתא פיסיה ולא קביל עלוי [לא הסכים]. הדא אמרה [מכאן מוכח], למצוה; אין תימר לעיכוב [שאם תאמר לעיכוב], הוה ליה לכופיניה [היה צריך ר' אימי לכוף את האב]".

לאחר שהירושלמי מציע את חובות האב כלפי בנו חוקר הירושלמי האם חובות האב כלפי בנו הן למצוה או או שמא הן חובות גמורות. כתב **הפני משה**¹⁸:

"... **ואלהשיאו אישה קאי והדומה** דקראי אסמתא בעלמא הוו, אבל הני מילי אחריני דמפורש בהדיא בתורה דינן כשאר מצוות עשה שבתורה".

לדבריו חקירתו של הירושלמי היא רק לגבי החובות שאינן מפורשות בתורה. דהיינו ללמד בנו אומנות ולהשיאו אישה, שהרי ללמדו תורה, למולו ולפדותו מפורשות בתורה וודאי שכופין עליהן כשאר מצוות עשה שבתורה. הכרעת הירושלמי היא שהחובות הללו הן למצוה ולא לעיכוב.

לעני"ד לאור זאת להבין את דברי הרמב"ם גם לפי שיטת הבבלי. את החובה של האב על בנו ללמד אומנות לא הביא משום שהבין את הברייתא שבבבלי בהתאם למתבאר בירושלמי שהחובות הללו של האב כלפי בנו הם

¹⁶ הדברים מבוססים על מה שכתב בספר **עינים למשפט** קידושין (כט, א ס"ק ח; פב, א ס"ק ג-ד).

¹⁷ קידושין א, ז.

¹⁸ שם, ד"ה מה.

למצוה ולא לעיכובא¹⁹. באופן דומה את החובה של האב להשיא אישה לבנו הביא הרמב"ם בנוסח של מצווה ועיצה טובה כדי למנוע זנות ולא כחובה. כך רואים בלשונו (איסורי ביאה כא, כה):
"מצות חכמים ששיא אדם בניו ובנותיו סמוך לפרקן, שאם יניחן יבואו לידי זנות או לידי הרהור ועל זה נאמר ופקדת נוך ולא תחטא, ואסור להשיא אשה לקטן שזה כמו זנות היא"²⁰.
הרמב"ם כתב "מצות חכמים" וראה בספר **יד פשוטה** (אישות טו, טז) שכתב כי המונח "מצוות חכמים" משמעותו היא עיצה טובה, אבל אין בו תוקף מחייב²⁰.

העינים למשפט מציין כי העובדה שהאב אינו מחויב ללמד את בנו אומנות אינה עומדת בסתירה לשיטתו העקרונית של הרמב"ם שאין לקבל כסף עבור לימוד תורה. משום שאין הכרח מזה שהחובה ללמוד אומנות היא על אביו אלא על הבן בעצמו. כשיגדל ילמד אומנות כדי שיוכל להתפרנס ממנה ולא מן התורה. וכך מבואר בהמשך הירושלמי הנ"ל בנוגע לכל חמשת המצוות המוטלות על האב עבור בנו, גם לגבי להשיאו אישה, שאם האב לא עשה לבנו, הבן מחויב לעשות לעצמו²¹. לשון הירושלמי:
"מנין שאם לא עשה לו אביו שהוא חייב לעשות לעצמו? תלמוד לומר: אדם תפדה [פדיון הבן], ונלמתם אתם [מילה], ולמדתם אתם [לימוד תורה], והודעתם אתם [לשאת אישה], למען תחיה אתה [ללמוד אומנות]".

אמנם עדיין נותר לעיין בשאלה נוספת. הלא לפי הירושלמי גדר החיוב של האב להשיאו אישה שווה לגדר החיוב של ללמדו אומנות, ומדוע הרמב"ם הביא להלכה את המצווה להשיאו אישה בצורה מפורשת ואילו ללמדו אומנות, רק אגב גררא?
נראה לומר כך אכן לפי הבנת הרמב"ם בברייתא בדף כט אין הבדל בין להשיאו אישה לבין ללמדו אומנות ושניהם רק למצוה. ההבדל נובע מכך שלגבי לימוד תורה נתקנה תקנת יהושוע בין גמלא. הגמרא בבבא בתרא²² מזכירה את תקנת יהושוע בן גמלא אשר תיקן שיושיבו מלמדי תינוקות בכל עיר. הרמב"ם הבין שהתקנה היתה ללמוד עם התינוקות כל היום ומקצת מהלילה, וכך כתב (תלמוד תורה ב, ב):
"מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע... ויושב ומלמדן כל היום כולו ומקצת מן הלילה כדי לחנכן ללמוד ביום ובלילה, ולא יבטלו התינוקות כלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים בסוף הימים ובימים טובים..."²².

¹⁹ אמנם לשון הברייתא שהובאה בבבלי היא "האב חייב בבנו.. וללמדו אומנות...", אך העינים למשפט ביאר שלשון 'חיוב' לאו דוקא, וכפי שהרמב"ם עצמו הסביר בתשובה לחכמי לונל (הובאה במגדל עוז, שכנים ב, טז) שמה שאמרו חכמים (ב"ב ב, ב) "אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא עומדת בקמותיה" אלו דברי חסידות. וראה **ביביע אומר** (ח"ט, סי' א, סק"ג) דוגמאות נוספות בהן מצאנו שלפעמים לשון איסור לאו דוקא.

²⁰ עיין שם שהביא דוגמאות נוספות.

²¹ גם בבבלי (כט, א-ב) מבואר כי אם לא עשה אביו חייב הבן לעשות לעצמו. אלא שבבבלי מבואר כך רק לגבי למולו, לפדותו וללמדו תורה, ובירושלמי מבואר כך גם לענין להשיאו אישה וללמדו אומנות.

²² כא, א.

כל היום ומקצת מן הלילה האב מלמד את בנו ואם כן מתי ילמד האב את בנו אומנות? מוכרחים לומר שכמו שתקנת יהושוע בן גמלא פטרה את האב מללמדו תורה בעצמו ועליו לשלוח את בנו למלמד, כמו כן פטרה אותו לגמרי מהחובה ללמדו אומנות. כיון שכך את החובה ללמדו אומנות הרמב"ם הביא רק אגב גררא ולא כעיצה באופן מפורש. משום שכאמור יש תקנה הפוטרת את האב מכך. זאת בשונה מלהשיאו אישה שאמנם אינו חיוב גמור שכופין עליו אבל גם אין תקנה אחרת הפוטרת אותה. אמנם ודאי שאם למדו אביו אומנות אף שפטרו אותו חכמים, קיים בזה מצוה וכפי שכתב בהלכות רוצח ובהלכות שבת.